

Anna Adamska

 <https://orcid.org/0009-0007-7931-9952>

Paradoks podmiotowej samowiedzy w kontekście epistemicznej niesprawiedliwości hermeneutycznej

Wstęp

Odejsie od silnie zindywidualizowanego podejścia w epistemologii znalazło odzwierciedlenie w nurcie tak zwanych epistemologii społecznych, na gruncie których ukuta została koncepcja niesprawiedliwości epistemicznej¹. Miranda Fricker, autorka tego ujęcia, wyróżniła dwa jego rodzaje: niesprawiedliwość świadectw oraz niesprawiedliwość hermeneutyczną².

W niniejszym artykule koncentruję się na tej drugiej, mającej charakter strukturalny i dotyczącej deficytów w zbiorowych zasobach pojęciowych, analizując ją przez pryzmat pojęcia samowiedzy podmiotowej w celu uwidocznienia pewnego paradoksu.

Problem badawczy artykułu jawi się następująco: czy możliwe jest przewyciężenie niesprawiedliwości hermeneutycznej bez uprzedniego dostępu do

¹ Książka *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing*, z której pochodzi referowana przeze mnie koncepcja niesprawiedliwości epistemicznej nie ma polskiego tłumaczenia. W tym tekście posługuję się własnym przekładem – do niektórych wyrażen dołączam adnotację uzasadniającą użycie konkretnego słowa, a przy cytowaniu umieszczam w przypisie tekst oryginalny. Polskojęzyczne publikacje na jej temat mogą różnić się przekładem od przywołanych przeze mnie propozycji, np. Renata Ziemińska używa słowa „poznawcza” zamiast „epistemiczna” w artykule *Niesprawiedliwość poznawcza według Mirandy Fricker: zastosowania, zarzuty i kontynuacje*. Odmienne przełożone bywa również pojęcie „niesprawiedliwości świadectw”, nazwane w tym samym artykule przez Ziemińską „niesprawiedliwością co do wiarygodności”. Autorka w rzeczonym artykule również rekonstruuje koncepcję niesprawiedliwości epistemicznej, jednak jej tekst koncentruje się na wskazaniu jej rozwinięć i zastosowań, podczas gdy moja rekonstrukcja służy jedynie jako fundament do zarysowania paradoksu samowiedzy podmiotowej. Por. R. Ziemińska, *Niesprawiedliwość poznawcza według Mirandy Fricker: zastosowania, zarzuty i kontynuacje*, „Studia Philosophica Wratislaviensia” 2024, 19(2), s. 5–18.

² Określenie to nawiązuje do greckiego słowa *hermeneuein*, rozumianego jako wyjaśnianie własnych doświadczeń czy interpretacja poszerzona o zrozumienie. Fricker nie powołuje się bezpośrednio na żadną, konkretną tradycję hermeneutyczną.

adekwatnej samowiedzy podmiotowej? Innymi słowy, czy podmiot pozbawiony odpowiedniego języka interpretacyjnego może skutecznie uczestniczyć w procesie jego współtworzenia?

Celem artykułu jest ukazanie, że koncepcja Fricker implikuje pewien paradoks epistemiczny: samowiedza podmiotowa jawi się zarówno jako warunek możliwości przezwyciężenia niesprawiedliwości hermeneutycznej, jak i jej rezultat.

Główna teza artykułu brzmi, że proces znoszenia niesprawiedliwości hermeneutycznej zawiera w sobie strukturę koła hermeneutycznego, w którym samowiedza podmiotowa jest zarazem punktem wyjścia i dojścia. To z kolei rodzi pytania o epistemiczną sprawiedliwość samej procedury przezwyciężania tej formy wykluczenia poznawczego.

W pierwszej kolejności rekonstruuje propozycję Fricker, po czym wskazując, gdzie na jej gruncie rozpoznać można samowiedzę podmiotową, która okazuje się kluczowa dla zażegnania niesprawiedliwości hermeneutycznej. Następnie przedstawiam, dlaczego spojrzenie na tę koncepcję przez pryzmat samowiedzy ujawnia pewien paradoks, a całość zakończy komentarzem własnym.

Niesprawiedliwość epistemiczna

Tradycyjna epistemologia była zorientowana jednostkowo oraz zwrócona ku podmiotowi poznającemu w swoistym wyizolowaniu i abstrakcji. Koncentrowała się na nim w oderwaniu od kontekstu społecznego, dążąc tym samym do sformułowania pewnych obiektywnych ram dla procesów poznania czy wytwarzania wiedzy. W latach 80. XX wieku dostrzegalny jest zwrot ku badaniu społecznych kontekstów powstawania wiedzy. Powstałe wtedy nowe nurty w epistemologii skupiały się na ponadjednostkowym charakterze wiedzy, uwzględniając uwikłanie procesów wiedzytwórczych w szersze konteksty. Zwracały one uwagę na to, że zdobywanie, tworzenie i rozpowszechnianie wiedzy zależne jest od struktur społecznych oraz innych ludzi. Dwie przełomowe publikacje z tego zakresu to: *Social Epistemology* Steve'a Fullera z 1988 roku oraz nieco późniejsze *Knowledge in a Social World* Alvina Goldmana z 1999 roku, wydane po polsku w roku 2021 pod nazwą *Wiedza a świat społeczny* w tłumaczeniu Adama Groblera. Bieżąca publikacja, będąca przeglądem współczesnych kierunków w epistemologii społecznej, to wydana w 2019 roku *The Routledge Handbook of Social Epistemology* pod redakcją Mirandy Fricker oraz Michaela Brady'ego.

To właśnie z nurtu epistemologii społecznych wywodzi się koncepcja niesprawiedliwości epistemicznej, opracowana przez Mirandę Fricker. Pojęcie to ukuła i opracowała w książce *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing* z 2007 roku. Autorka sama zaznacza, że owa publikacja w zamyśle nie miała być pracą ani *stricte* etyczną, ani *stricte* epistemologiczną, a raczej propozycją będącą próbą rene-gocjacji linii demarkacyjnej między tymi dwoma obszarami filozofii³. Czerpie w niej

³ M. Fricker, *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing*, Oxford University Press, Ox-

z epistemologii cnoty, hermeneutyki czy filozofii feministycznych, a obecne w niej wątki analizy relacji wiedzy i władzy inspirowane są myślą Michela Foucaulta.

Niesprawiedliwość epistemiczna nie jest odmianą niesprawiedliwości dystrybucyjnej w dostępie źródeł do wiedzy (choć jest z tym zjawiskiem powiązana), a jest ona epistemiczna w swojej naturze⁴. Dotyczy bowiem działań epistemicznych: procesów poznawczych, czynności związanych ze zdobywaniem, produkcją czy przetwarzaniem wiedzy. Dotyka ona jednostki przez wzgląd na ich tożsamość. Zależnie od niej, poszczególnym podmiotom przypisywany jest różny stopień wiarygodności jako mówcy. Do opisu tych zależności Fricker korzysta z pojęcia ekonomii wiarygodności, analizując, w jaki sposób może być ona nierównomiernie i niesprawiedliwie przypisywana różnym osobom⁵. Wyróżniła dwa rodzaje niesprawiedliwości epistemicznej: niesprawiedliwość świadectw oraz niesprawiedliwość hermeneutyczną⁶.

Niesprawiedliwość świadectw ma miejsce na poziomie jednostkowym i wynika z przypisywania niższego niż adekwatny stopnia wiarygodności podmiotowi wypowiadającemu się z racji uprzedzeń względem jakiegoś aspektu jego tożsamości. Uprzedzenia te skutkują deprecjacją wypowiadającego się podmiotu jako agenta epistemicznego⁷. Jest to związane z umniejszaniem jego epistemicznych kompetencji rozumianych jako zdolność do pozyskiwania i tworzenia wiedzy oraz nieuznawaniem go za rzetelne źródło wiedzy⁸. Niesprawiedliwość ta dotyka poszczególne osoby, konkretnie przez wzgląd na ich rolę jako osób posiadających wiedzę⁹.

Fricker obrazuje ten rodzaj niesprawiedliwości na przykładzie procesu sądowego przedstawionego w powieści *Zabić drozda*, autorstwa Harper Lee, gdzie podaje się w wątpliwość zeznania fałszywie oskarżonego o gwałt na białej dziewczynce czarnego mężczyzny (sędzieja, prokurator, członkowie ławy przysięgłych oraz widzowie rozprawy również byli biali, a akcja toczyła się w 1935 roku w Alabamie). W tym przypadku powodujące niesprawiedliwość świadectw, uprzedzenia tożsamościowe zakorzenione są w tendencjach rasistowskich, przenikających różne poziomy struktury warunkujących dynamikę społeczną, a tym samym tendencje w sali sądowej.

Podając nieco bardziej lokalny przykład, mogłaby to być sytuacja, w której uczestnicy konferencji naukowej deprecjonują wartość merytoryczną referatu występującej kobiety z uwagi na jej płeć, młody wiek, brak wysokiego tytułu naukowego

ford 2007, s. 2.

⁴ Tamże, s. 1.

⁵ Tamże, s. 17.

⁶ Tamże, s. 1.

⁷ Wyrażenie agent epistemiczny jest poniekąd kalką językową, pochodzącą od angielskiego *epistemic agent*. Korzystam z tego wyrażenia, by podkreślić aspekt sprawczości, który wybrzmiewa z angielskiego *agency*, a który nie byłby tak zaakcentowany przy użyciu tłumaczenia podmiot epistemiczny.

⁸ W literaturze przedmiotu niekiedy mówi się o posiadaniu autorytetu epistemicznego. W sytuacji występowania niesprawiedliwości świadectw podmiot wypowiadający się byłby go pozbawiony. Por. J.M. Bocheński, *Co to jest autorytet?*, w: tenże, *Logika i filozofia. Wybór pism*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.

⁹ M. Fricker, dz. cyt., s. 20.

czy jakiś inny aspekt związany z jej tożsamością, a nie z uwagi na właściwą treść jej wystąpienia. Ten rodzaj niesprawiedliwości epistemicznej związany jest z deficytem wiarygodności przypisywanej mówcy.

Innym następstwem niesprawiedliwej alokacji wiarygodności na gruncie ekonomii wiarygodności jest marginalizacja hermeneutyczna, której konsekwencją jest niesprawiedliwość hermeneutyczna. Marginalizacja hermeneutyczna wynika z nierównomiernej dystrybucji dóbr epistemicznych, takich jak wiarygodność, zasoby pojęciowe czy sama wiedza. Występuje gdy społecznie nieuprzywilejowana grupa zostaje wykluczona z dostępu do wiedzy lub możliwości jej przekazywania w relacji do grupy uprzywilejowanej¹⁰. Sytuacja ta odzwierciedla istnienie luki hermeneutycznej, czyli strukturalnego braku w kolektywnych zasobach pojęciowych, ograniczającego pełne uczestnictwo epistemiczne wykluczonym grupom społecznym oraz utrudniającego im zrozumienie istnienia i natury samej marginalizacji.

Niesprawiedliwość hermeneutyczna wynika bezpośrednio z tej marginalizacji. Ma więc charakter ponadjednostkowy i można określić ją jako swoistą nieadekwatność dotyczącą interpretacji doznań podmiotu przez niego samego lub przez inne podmioty, spowodowaną brakiem odpowiednich zasobów hermeneutycznych w kolektywnych kategoriach interpretacyjnych. Fricker definiuje ją słowami:

Niesprawiedliwość hermeneutyczna to niesprawiedliwość polegająca na tym, że jakiś znaczący obszar czyjegoś doświadczenia społecznego jest ukryty przed zbiorowym zrozumieniem wskutek strukturalnego uprzedzenia tożsamościowego w zbiorowych zasobach hermeneutycznych¹¹.

Zasoby hermeneutyczne to dzielone w wyobraźni społecznej, powszechnie znane i dostępne pojęcia umożliwiające jednostce zarówno samorozumienie podmiotowe, jak i intersubiektywną komunikowalność jego doświadczeń. Fricker określa je jako: „dzielone narzędzia interpretacji społecznej”¹².

W celu zobrazowania tego rodzaju niesprawiedliwości autorka przywołuje historię pracownicy administracyjnej na wydziale fizyki jądrowej Cornell University w Carmity Wood. Wood doświadczyła perwersyjnych zachowań ze strony jednego z zatrudnionych tam pracowników naukowych. Jego nieudolne awanse przyjmowały formy inicjacji kontaktu fizycznego naruszającego normy obyczajowe, takie jak np. nieprzyzwoite poruszanie kroczeniem, gdy był w pobliżu siedzącej kobiety, czy pozornie nieintencjonalne ocieranie się o jej biust, a nawet usiłowanie wymuszenia pocałunków. Dręczona kobieta podjęła próbę rozwiązania tej sytuacji poprzez maksymalne ograniczenie kontaktu z mężczyzną, a kiedy to nie poskutkowało, poprosiła

¹⁰ Tamże, s. 152–155.

¹¹ Tekst oryginalny: „Hermeneutical injustice is the injustice of having some significant area of one’s social experiences obscured from collective understanding owing to a structural identity prejudice in the collective hermeneutical resource”, w: tamże, s. 155.

¹² Tekst oryginalny: „our shared tools of social interpretation”, w: tamże, s. 6.

o przeniesienie na inny wydział, na co nie otrzymała zgody. Zrezygnowana Carmita została zmuszona do porzucenia zatrudnienia¹³.

Wood starała się o ubezpieczenie od utraty pracy, jednak odczuwany przez nią wstyd uniemożliwił jej otwarte zakomunikowanie rzeczywistych powodów rezygnacji z zatrudnienia. Aby uniknąć dalszego dyskomfortu psychicznego, jak też przez brak adekwatnych określeń, podała, że przyczyny jej odejścia z pracy były osobiste. Niestety negatywnie rozpatrzono tak wypełniony wniosek. Pozbawiona ubezpieczenia kobieta zasięgnęła pomocy prawnej, a współpracujące z nią specjalistki sformułowały pojęcie molestowania seksualnego¹⁴.

Zanim powstało to określenie, odróżnienie molestowania od nieszkodliwego kokietowania było utrudnione przez brak adekwatnej nomenklatury. W obrębie dostępnych zasobów pojęciowych brakowało stosownego języka, zdolnego wiernie oddać doświadczenie dyskomfortu przeżywanego przez Carmitę oraz inne kobiety znajdujące się w analogicznej sytuacji. Deficyt stosownej terminologii nie redukował rangi negatywnych doświadczeń pokrzywdzonych – zjawisko molestowania istniało wcześniej i odmienne grupy społeczne były na nie narażone, jednak w dzielonych narzędziach interpretacji społecznej brakowało konkretnej nazwy dla tego zjawiska.

Ten deficyt odpowiedniego nazewnictwa stanowi przejaw luki hermeneutycznej, wynikającej z ograniczonego udziału kobiet, będących grupą najczęściej doświadczającą molestowania, w kształtowaniu kolektywnych zasobów pojęciowych. Sformułowanie pojęcia molestowania seksualnego zostało umożliwione dopiero za sprawą feminizmu drugiej fali, dzięki któremu głosy dotychczas marginalizowanych kobiet stały się widoczne na płaszczyźnie zinstytucjonalizowanych praktyk publicznych, jak np. na gruncie akademii, mediów czy prawa (to współpracujące z Carmitą prawniczki ukuły ten termin).

Przed wypracowaniem aparatu pojęciowego opisującego negatywnie nacechowane zachowania mężczyzn, takich jak sprośne żarty, komentarze czy niechciany kontakt fizyczny, kobiety nie miały możliwości zrozumienia ich w kategoriach molestowania. Przemocowe zachowania, nie kwalifikując się prawnie pod nękanie karne, pozostawały do interpretacji jedynie w kategoriach zaczepek, zalotów czy flirtu. Dopiero dzięki feminizmowi drugiej fali w latach 60. XX wieku powstały zasoby hermeneutyczne, umożliwiające kobietom interpretację własnych przeżyć jako formę molestowania seksualnego. Przed nazwaniem tych opresyjnych zachowań względem kobiet molestowaniem koncept ten był niedostępny w wyobraźni społecznej.

Przykład zilustrowany przez Fricker dotyczy marginalizacji hermeneutycznej kobiet, jednak nie są one jedyną mniejszością, która jej doświadcza. Narażone są na nią wszystkie nieuprzywilejowane grupy społeczne o ograniczonej sprawczości w zakresie tworzenia kolektywnego słownika.

¹³ Poza doświadczeniem przemocy psychicznej, Carmita Wood doświadczyła również problemów ze zdrowiem fizycznym, spowodowanych przez stres związany z opisywanym zajęciem. Fricker określa to mianem krzywdy wtórnej – praktycznej (krzywdą pierwotną w tej sytuacji jest krzywda epistemiczna). Zob. tamże, s. 162.

¹⁴ Tamże, s. 150.

Innym przypadkiem obrazującym niesprawiedliwość hermeneutyczną jest doświadczenie wykluczenia klasowego, mogące dotyczyć gorzej usytuowane osoby w zetknięciu z reprezentantami uprzywilejowanych klas¹⁵. Zjawisko to może przejawiać się w kontekście akademickim w przypadku osób pochodzących z rodzin chłopskich lub środowisk wiejskich, których rodzice nie mają wykształcenia wyższego. Jednostki takie, nie posiadając dostępu do narzędzi interpretacyjnych pozwalających rozpoznać i nazwać mechanizmy wykluczenia klasowego, mogą nie być świadome, że doświadczają społecznej alienacji. Towarzyszące im poczucie dyskomfortu, niezrozumienia oraz trudności w adaptacji do dominujących kodów kulturowych i konwenansów społecznych, właściwych studentom z wyższym kapitałem ekonomicznym, społecznym czy kulturowym, pozostaje niewyrażone lub błędnie interpretowane jako osobista nieadekwatność, a nie jako skutek strukturalnej nierówności.

Co istotne, osoby znajdujące się w uprzywilejowanej pozycji społecznej nie muszą być świadome własnego uprzywilejowania ani intencjonalnie ograniczać udziału grup marginalizowanych w procesach produkcji wiedzy. Hermeneutyczna marginalizacja stanowi bowiem formę strukturalnego wykluczenia z udziału w tworzeniu narzędzi interpretacyjnych, które współkształtują kolektywne zasoby hermeneutyczne niezbędne do artykulacji i rozumienia doświadczeń społecznych¹⁶.

Niesprawiedliwość hermeneutyczna wynika więc z hermeneutycznej marginalizacji, spowodowanej nierównomiernym udziałem nieuprzywilejowanych grup społecznych w tworzeniu zasobów hermeneutycznych. Może objawiać się jako brak nazwy na konkretne zjawisko, jak miało to miejsce w przykładzie Carmity Wood, lub jako krzywdząca interpretacja, jak ma to miejsce w przykładzie wykluczenia klasowego w środowisku uniwersyteckim.

Zniesienie niesprawiedliwości hermeneutycznej ma, zdaniem Fricker, nastąpić dzięki wytworzeniu adekwatnego słownika, należącego do kolektywnych zasobów hermeneutycznych, a więc dzięki powstaniu odpowiednich narzędzi interpretacji¹⁷. Neutralizacja tej niesprawiedliwości polega na umożliwieniu dotychczas

¹⁵ Wykluczenie klasowe można rozumieć jako systematyczne ograniczanie dostępu jednostek lub grup do zasobów, przywilejów, możliwości rozwoju i uczestnictwa społecznego z powodu ich przynależności klasowej. Istotną publikacją, analizującą zależności między życiem społecznym i możliwościami działania jednostek a ich usytuowaniem w strukturze społeczno-ekonomicznej jest książka Pierre'a Bourdieu z 1979 roku *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądenia*, w której bada on reprodukcję klas społecznych poprzez niewidoczne mechanizmy wykluczenia, wskazując tym samym, że publiczne instytucje sprzyjają hegemonii klasy dominującej. Por. P. Bourdieu, *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądenia*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2022.

¹⁶ M. Fricker, dz. cyt., s. 155.

¹⁷ Propozycja Mirandy Fricker doczekała się rozwinięć poszerzających perspektywę analizy niesprawiedliwości hermeneutycznej z uwzględnieniem zróżnicowanych doświadczeń grup marginalizowanych. Przykładowo Adrianna Falbo podejmuje polemikę z ujęciem Fricker, wskazując, że samo wytworzenie nowych zasobów hermeneutycznych nie jest wystarczające w sytuacji, gdy w obiegu społecznym nadal funkcjonują głęboko zakorzenione, krzyw-

marginalizowanym epistemicznie podmiotom adekwatnego zrozumienia oraz artykulacji własnych doznań¹⁸. Staje się to możliwe dopiero dzięki wypracowaniu nieistniejących wcześniej zasobów hermeneutycznych, tworzących optymalny aparat pojęciowy, umożliwiający jednostce zarówno samozrozumienie podmiotowe, jak i intersubiektywną komunikowalność jej doświadczeń¹⁹.

Samowiedza podmiotowa w koncepcji Mirandy Fricker

Po dokonaniu rekonstrukcji zagadnienia niesprawiedliwości epistemicznej przejdę do analizy owej koncepcji przez pryzmat samowiedzy podmiotowej. Przez samowiedzę podmiotową rozumiem refleksyjną świadomość własnej tożsamości jako istoty zdolnej do działania i myślenia, bez odwoływania się przy tym do jakiegokolwiek konkretnej teorii filozoficznej.

Należy teraz powrócić do wskazanych przez autorkę okoliczności zniesienia niesprawiedliwości hermeneutycznej. Ten rodzaj niesprawiedliwości jest nieadekwatnością dotyczącą interpretacji doznań podmiotu (przez niego samego lub przez innych) spowodowaną brakiem odpowiednich zasobów hermeneutycznych w zbiorze społecznych narzędzi interpretacyjnych, a więc przez lukę hermeneutyczną. Fricker wskazuje na uzupełnienie owej luki poprzez wytworzenie adekwatnego słownika jako sposób zniesienia tego rodzaju niesprawiedliwości.

Za sprawą nowo wypracowanych pojęć umożliwiony zostaje wierny opis doświadczeń marginalizowanych grup, mających dotychczas utrudniony pełen udział

dzące terminy. Pojęcia te, silnie utrwalone w języku, pozostają bardziej dostępne i częściej wykorzystywane, co prowadzi do ich dominacji nad alternatywnymi, adekwatniejszymi sposobami opisu doświadczeń. Falbo rozszerza koncepcję Fricker, która koncentrowała się głównie na istnieniu luk w zbiorowych zasobach interpretacyjnych, gdyż jej zdaniem źródłem niesprawiedliwości hermeneutycznej może być nie tylko niedostatek odpowiednich pojęć, lecz również nadreprezentacja kategorii opresyjnych. Neutralizacja niesprawiedliwości hermeneutycznej powinna więc obejmować nie tylko tworzenie nowych narzędzi pojęciowych, lecz także eliminację pojęć opresyjnych. Por. A. Falbo, *Hermeneutical Injustice: Distortion and Conceptual Aptness*, „Hypatia” 2022, 37(2), s. 343–363. Innym ciekawym głosem w dyskusji jest propozycja Gaile Polhaus Jr., która wprowadza koncept świadomej ignorancji hermeneutycznej. Odnosi się on do sytuacji, w której przedstawiciele uprzywilejowanych grup społecznych, pomimo dostępności nowych, nieopresyjnych zasobów hermeneutycznych, świadomie decydują się z nich nie korzystać. Por. G. Polhaus Jr., *Relational Knowing and Epistemic Injustice: Toward a Theory of Willful Hermeneutical Ignorance*, „Hypatia” 2012, 27(4), s. 715–735. Istnieją wnikliwe opracowania dotyczące rozwinięć myśli Fricker, m.in. autorstwa Rachel McKinnon oraz wspomnianej wcześniej Renaty Ziemińskiej. Zob. R. McKinnon, *Epistemic injustice*, „Philosophy Compass” 2016, 11(8), s. 437–446 i R. Ziemińska, dz. cyt.

¹⁸ M. Fricker, dz. cyt., s. 169–175.

¹⁹ Należy jednak zaznaczyć, że dla Fricker samo zapełnienie luki hermeneutycznej poprzez wytworzenie brakujących zasobów nie jest jednoznaczne z zażegnaniem tego typu niesprawiedliwości. Niezbędne jest również ich szerokie upowszechnienie w kolektywnych zasobach interpretacyjnych. Wypracowanie brakujących pojęć należy zatem rozpatrywać jako warunek konieczny, lecz niewystarczający dla zniesienia niesprawiedliwości hermeneutycznej.

epistemiczny w tworzeniu kolektywnego słownika. Trafna werbalizacja dotychczas niemożliwych w artykulacji doświadczeń umożliwia zatem marginalizowanym hermeneutycznie podmiotom adekwatną interpretację własnych przeżyć. Zażegnanie epistemicznej niesprawiedliwości można tym samym określić jako umożliwienie osiągnięcia przez dotkniętą nią jednostkę rzetelnej samowiedzy podmiotowej.

Samowiedza podmiotowa jest więc kluczowym aspektem dla zniesienia niesprawiedliwości hermeneutycznej, jednak gdy spojrzymy przez jej pryzmat na propozycję Mirandy Fricker, uwidacznia się pewien paradoks. Rozważmy teraz dwie zasadnicze funkcje adekwatnych poznawczo zasobów hermeneutycznych, neutralizujących omawianą niesprawiedliwość.

Pierwszą z nich można określić jako intersubiektywną komunikowalność. Za pomocą wypracowanych pojęć w zasobach hermeneutycznych podmiot jest w stanie precyzyjnie zakomunikować innym swe subiektywne doznania. Wypracowywanie nowych konceptów i terminów wymaga jednak od agenta epistemicznego uprzedniej wiedzy o tym, co chce nazwać. Musi on rozpoznać dane zdarzenia jako jakieś konkretne, aby później móc je dookreślić. Adekwatna poznawczo samowiedza podmiotowa jest zatem konieczna, by móc wytworzyć lub posłużyć się w komunikacji odpowiednim zasobem hermeneutycznym.

Drugą, a zarazem naczelną funkcją zasobów hermeneutycznych jest umożliwienie marginalizowanym jednostkom osiągnięcia adekwatnego samozrozumienia podmiotowego. Za pomocą wypracowanych narzędzi hermeneutycznych podmiot jest w stanie adekwatnie nadawać sens własnym przeżyciom. By móc osiągnąć rzetelną samowiedzę podmiotową, potrzebuje on właściwych narzędzi hermeneutycznych, które umożliwiają samozrozumienie. Adekwatna poznawczo samowiedza podmiotowa jest zatem konsekwencją samozrozumienia wynikającego z użycia w interpretacji odpowiednich narzędzi hermeneutycznych.

Przy naświetleniu tych dwóch kwestii ujawnia się paradoks: samowiedza podmiotowa okazuje się zarazem warunkiem zniesienia, jak i samym zniesieniem niesprawiedliwości hermeneutycznej. Gdy pojawia się jako cel, oznacza adekwatną interpretację własnych przeżyć oraz zrozumienie indywidualnych doznań przez podmiot. Gdy natomiast funkcjonuje jako środek do osiągnięcia tego stanu, polega na identyfikacji określonych zasobów hermeneutycznych jako adekwatnych do artykulacji własnych doświadczeń. Paradoks ten polega więc na tym, że aby wytworzyć narzędzia hermeneutyczne umożliwiające osiągnięcie trafnej samowiedzy, konieczne jest już uprzednie, choćby częściowe, posiadanie samowiedzy podmiotowej.

Paradoks ten można więc odczytać jako wariant klasycznego koła hermeneutycznego, w którym rozumienie całości doświadczenia warunkowane jest rozumieniem jego elementów, podczas gdy rozumienie poszczególnych składników domaga się uprzedniego uchwycenia sensu całości. W tym ujęciu proces konstytuowania samowiedzy podmiotowej jawi się jako ruch pomiędzy częściową artykulacją sensu, dokonany za sprawą określonych zasobów hermeneutycznych, a jego conceptualnym dopełnieniem, które dokonuje się w akcie autorefleksyjnego zrozumienia, możliwego dzięki uprzedniemu zastosowaniu wspomnianych narzędzi interpretacyjnych.

Podsumowanie

Przywoływana przeze mnie koncepcja dotyczy zarówno zagadnienia podmiotowości, jak i subiektywności. Niesprawiedliwość epistemiczna rzutuje bowiem na obie te sfery: dotyka jednostek przez wzgląd na cechy konstytuujące je jako podmiot, oraz przenika obszar ich subiektywnych doświadczeń.

To określone cechy podmiotowe wpływają na to, jak dana jednostka jest postrzegana przez interlokutorów pod względem wiarygodności epistemicznej, a tym samym determinują ocenę jej epistemicznych kompetencji. Właściwości takie, jak płeć, rasa, klasa społeczna czy inne wyróżniki tożsamościowe, mogą generować uprzedzenia, skutkujące przypisywaniem jednostce niższego niż rzeczywistość przysługujący poziomu wiarygodności. Te same cechy warunkują też podatność na hermeneutyczną marginalizację – zarówno w odniesieniu do jednostki, jak i do szerszych grup społecznych, z którymi dzieli ona swoją tożsamość.

Subiektywne doznania mogą z kolei być błędnie interpretowane przez poszczególne podmioty z powodu występujących w kolektywnych zasobach językowych luk hermeneutycznych, uniemożliwiających osiągnięcie rzetelnej samowiedzy podmiotowej. Doświadczenia jednostkowe mogą pozostawać niewypowiedziane lub niezrozumiane z powodu obecności tych luk w kolektywnych zasobach interpretacyjnych. Rzeczony braki uniemożliwiają jednostce osiągnięcie adekwatnej samowiedzy, prowadząc do epistemicznego wykluczenia na poziomie refleksyjnego rozumienia własnych przeżyć.

Spojrzenie przez pryzmat samowiedzy podmiotowej na koncepcję niesprawiedliwości epistemicznej uwidacznia paradoks, przybierający formę wariacji na temat koła hermeneutycznego. Do wytworzenia narzędzi hermeneutycznych niwelujących niesprawiedliwość hermeneutyczną, które umożliwiają dotkniętemu jej podmiotowi osiągnięcie adekwatnej samowiedzy podmiotowej, konieczne jest uprzednie posiadanie samowiedzy podmiotowej. Musi ona być również adekwatna poznawczo – bez niej podmiot nie mógłby posłużyć się odpowiednim zasobem hermeneutycznym, a doświadczane przeżycia wciąż interpretowałby błędnie, posługując się marginalizującym słownikiem, który wypacza sens jego własnych doświadczeń.

Neutralizacja niesprawiedliwości hermeneutycznej wymaga poszerzenia zasobów hermeneutycznych o brakujące określenia, wiernie oddające naturę doświadczeń marginalizowanych osób. Czy jednak w tym miejscu nie rodzi się kolejny paradoks? Jednostka, która nie dysponuje odpowiednim językiem do wyrażenia własnych doznań z powodu opresyjnych ram pojęciowych, zostaje jednocześnie obciążona epistemicznym obowiązkiem wytworzenia nowych narzędzi hermeneutycznych.

Można zatem postawić pytanie, czy samo wytwarzanie nowych pojęć oraz ich implementacja do kolektywnych zasobów interpretacyjnych nie stanowi formy epistemicznej niesprawiedliwości. Grupy marginalizowane, pozbawione adekwatnych narzędzi hermeneutycznych, zmuszone są do samodzielnego konstruowania aparatu pojęciowego, który umożliwia im artykulację własnych doświadczeń oraz dowodzenie realności i systemowego charakteru doznawanej opresji. Taki stan rzeczy

można uznać za przejaw epistemicznego wyzysku – zjawiska opisanego przez Nore Berenstein w artykule *Epistemic Exploitation*²⁰, polegającego na nieproporcjonalnym obciążaniu przedstawicieli grup uciskanych obowiązkiem edukowania przedstawicieli grup dominujących. W tym kontekście zasadne wydaje się postawienie pytania: czy procedura przewyższania epistemicznej niesprawiedliwości może być sama w sobie epistemicznie sprawiedliwa?

Bibliografia

- Berenstein N., *Epistemic Exploitation*, „Ergo” 2016, 22(3), s. 569–590.
- Bocheński J.M., *Co to jest autorytet?*, w: tenże, *Logika i filozofia. Wybór pism*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.
- Bourdieu P., *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądzienia*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2022.
- Falbo A., *Hermeneutical Injustice: Distortion and Conceptual Aptness*, „Hypatia” 2022, 37(2), s. 343–363.
- Fricker M., *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing*, Oxford University Press, Oxford 2007.
- McKinnon R., *Epistemic injustice*, „Philosophy Compass” 2016, 11(8), s. 437–446.
- Polhaus G. Jr., *Relational Knowing and Epistemic Injustice: Toward a Theory of Willful Hermeneutical Ignorance*, „Hypatia” 2012, 27(4), s. 715–735.
- Ziemińska R., *Niesprawiedliwość poznawcza według Mirandy Fricker: zastosowania, zarzuty i kontynuacje*, „Studia Philosophica Wratislaviensia” 2024, 19(2), s. 5–18.

Paradoks podmiotowej samowiedzy w kontekście epistemicznej niesprawiedliwości hermeneutycznej

Streszczenie: Artykuł podejmuje problem niesprawiedliwości epistemicznej w ujęciu Mirandy Fricker, koncentrując się na jej odmianie hermeneutycznej. Autorka rekonstruuje koncepcję niesprawiedliwości hermeneutycznej, ukazując, jak marginalizowane grupy społeczne pozbawione są odpowiednich zasobów pojęciowych umożliwiających zrozumienie i artykulację własnych doświadczeń. Następnie analizuje tę koncepcję z perspektywy samowiedzy podmiotowej, wskazując na paradoks: samowiedza ta jest zarazem warunkiem możliwości, jak i rezultatem zniesienia niesprawiedliwości hermeneutycznej. Artykuł kończy refleksja nad epistemicznym obciążeniem grup marginalizowanych oraz pytaniem o sprawiedliwość samego procesu przewyższania niesprawiedliwości epistemicznej.

Słowa kluczowe: niesprawiedliwość epistemiczna, niesprawiedliwość hermeneutyczna, samowiedza podmiotowa, luka hermeneutyczna, epistemologia społeczna

²⁰ N. Berenstein, *Epistemic Exploitation*, „Ergo” 2016, 22(3), s. 569–590.

The Paradox of Subjective Self-Knowledge in the Context of Hermeneutical Epistemic Injustice

Abstract: This article addresses the problem of epistemic injustice as conceptualized by Miranda Fricker, focusing specifically on its hermeneutical dimension. The author reconstructs the notion of hermeneutical injustice, illustrating how marginalized social groups lack access to adequate conceptual resources necessary for understanding and articulating their experiences. The analysis is then deepened through the lens of subjective self-knowledge, revealing a paradox: such self-knowledge appears to be both a precondition for and an outcome of overcoming hermeneutical injustice. The article concludes with a reflection on the epistemic burden placed on marginalized groups and raises the question of whether the process of resolving epistemic injustice can itself be epistemically just.

Keywords: epistemic injustice, hermeneutical injustice, subjective self-knowledge, hermeneutical gap, social epistemology